

УДК 3(21+42.2)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.15>

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ: МОДАЛЬНИЙ ПІДХІД

Сухонос В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри фундаментальної юриспруденції
та конституційного права ННІ права,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0002-9058-5182*

Сухонос В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства, ННІ права,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0003-1655-5863*

Сухонос В.В., Сухонос В.В. Конституційний статус політичного режиму: модальний підхід.

Стаття присвячена проблематиці конституційному статусу політичного режиму, який конкретизується крізь призму модального підходу.

При цьому, оскільки аналіз фундаментальних принципів формування та функціонування державної влади неминує піднімає питання політичного режиму – категорії, визначення якої, як і пошук критеріїв, котрі могли б бути покладені в основу її диференціації, є, мабуть, одним із найбільш неоднозначних питань в сучасному державознавстві.

Отже, метою цієї статті є дослідження конституційного статусу політичних режимів за їх модальним виміром.

У статті обґрунтовано, що політичний механізм організації суспільства, втілюючись у певній сукупності способів реалізації державної влади, об'єктивується у політичному режимі. З'ясовано, що детальний аналіз конституції (не кажучи вже про все конституційне законодавство) дозволяють нам стверджувати про помилковість позиції щодо неможливості встановлення політичного режиму шляхом аналізу змісту конституційного регулювання, а тому політичний режим має залишатися одним з елементів форми правління. Доведено, що авторитарне забарвлення російська конституція мала ще від самого початку свого існування. При цьому відзначається, що демократичний і тоталітарний режими знають два способи свого конституювання: непрямий і прямий, за якого конституція країни прямо закріплює положення про «демократичний» або «тоталітарний» характер держави. Стаття містить висновок про те, що наприкінці III – початку V декади XX ст. відбувався потужний сплеск тоталітарної проблематики, ядром якого стала «Доктрина фашизму» Б. Муссоліні. Наголошується, що здійснене радянською державою половинчастого октроювання, яке поєднало елементи демократії та авторитаризму, дозволяє нам зробити висновок про ліберальний характер радянської держави доби пізньої Перебудови. З'ясовано, що оскільки авторитаризм являє собою доктринальну категорію, яка ніколи не мала легального характеру, то жодна держава ніколи не проголошувала себе авторитарною. Проте, оскільки характерною рисою авторитаризму є диктатура, то її запозичення як легальної категорії є притаманним для соціалістичних країн, зокрема, СРСР.

Практична цінність роботи полягає в остаточному затвердженні триединого підходу до форми правління, за якого навіть конституційна юриспруденція буде визнавати формальний характер політичного режиму.

Ключові слова: конституційний статус, політичний режим, форма держави, тоталітарний режим, демократичний режим, авторитарний режим, ліберальний режим, війна і демократія.

Sukhonos V. V., Sukhonos V. V. Constitutional status of the political regime: a modal approach.

The article is devoted to the issue of the constitutional status of a political regime, which is specified through the prism of a modal approach.

At the same time, since the analysis of the fundamental principles of the formation and functioning of state power inevitably raises the question of a political regime – a category, the definition of which, as well as the search for criteria that could be the basis for its differentiation, is perhaps one of the most ambiguous issues in modern political science.

Thus, the purpose of this article is to study the constitutional status of political regimes in their modal dimension.

The article substantiates that the political mechanism of organizing society, embodied in a certain set of ways of implementing state power, is objectified in the political regime. It is found out that a detailed analysis of the constitution (not to mention all constitutional legislation) allows us to assert the fallacy of the position regarding the impossibility of establishing a political regime by analyzing the content of constitutional regulation, and therefore the political regime should remain one of the elements of the form of government. It is proved that the Russian constitution had an authoritarian color from the very beginning of its existence. At the same time, it is noted that democratic and totalitarian regimes know two ways of their constitution: indirect and direct, in which the country's constitution directly enshrines the provisions on the «democratic» or «totalitarian» nature of the state. The article concludes that at the end of the 3rd – beginning of the 5th decade of the 20th century. there was a powerful surge of totalitarian issues, the core of which was B. Mussolini's «Doctrine of Fascism». It is emphasized that the half-hearted imposition carried out by the Soviet state, which combined elements of democracy and authoritarianism, allows us to conclude about the liberal nature of the Soviet state of the late Perestroika era. It is found out that since authoritarianism is a doctrinal category that never had a legal character, no state has ever declared itself authoritarian. However, since a characteristic feature of authoritarianism is dictatorship, its borrowing as a legal category is inherent in socialist countries, in particular, the USSR.

The practical value of the work lies in the final approval of a triune approach to the form of government, under which even constitutional jurisprudence will recognize the formal nature of the political regime.

Key words: constitutional status, political regime, form of state, totalitarian regime, democratic regime, authoritarian regime, liberal regime, war and democracy.

Постановка проблеми. Аналіз фундаментальних принципів формування та функціонування державної влади неминує піднімає питання політичного режиму – категорії, визначення якої, як і пошук критеріїв, котрі могли б бути покладені в основу її диференціації, є, мабуть, одним із найбільш неоднозначних питань в сучасному державознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звісно, не можна вважати, що проблематика політичного режиму не була предметом наукових досліджень. Зокрема, в Україні з цього приводу навіть вийшов навчальний посібник [14]. Досліджувалися й різновиди політичних режимів у їх модальному вимірі. Зокрема, демократичний режим був об'єктом дослідження таких вчених як О. Андрійко, К. Бабенко, І. Бощенко, О. Скакун, В. Сіренко та ін. Зокрема, відомий конституціоналіст О. Скрипнюк з цього приводу видав відповідну монографію [18]. Не менш значним був доробок і вчених далекого зарубіжжя – Б. Барбера, С. Валанзуали, Т. Кілера, Т. Крістіано, Б. Пауела, Дж. Пеннока та ін. Серед них особливо варто відзначити працю основоположника теорії нормативізму Г. Кельзена [4]. Неодноразово здійснювався аналіз і недемократичних режимів. Зокрема, цьому були присвячені праці А. Калініної, Х. Лінца, Г. Шипунова та ін. Серед останніх варто вказати напрацювання О. Скрипнюка [20].

Не применшуючи доробку вищезазначених дослідників, слід наголосити, що більшість з них зорієнтовані або на політичний режим як політико-правову категорію, або на той чи інший різновид політичного режиму, тоді як конституційний статус окремих політичних режимів (можливо, за винятком демократичного), залишається поза їхньою увагою.

Саме тому метою цієї статті є дослідження конституційного статусу політичних режимів за їх модальним виміром. Реалізація зазначеної мети потребує виконання низки наукових завдань. По-перше, загалом охарактеризувати політичний режим як елемент форми держави. По-друге, охарактеризувати чисті політичні режими в умовах їх модального виміру: демократичний, ліберальний, авторитарний і тоталітарний. По-третє, дослідити конституційний статус означених режимів як процедури їх конституювання.

Виклад основного матеріалу. Загалом держава визначається як публічний, політико-територіальний механізм організації суспільства [21, с. 70]. Ззовні цей механізм об'єктивується у форму держави – сукупність способів організації, устрою та реалізації державної влади [25, с. 193]. Як уявляється, при цьому публічний механізм організації суспільства, втілюючись у певній сукупності способів організації державної влади, об'єктивується у формі правління. Територіальний механізм організації суспільства, через сукупність способів устрою державної влади, втілюється у формі державного устрою. Щодо політичного механізму організації влади, то він, за допомогою відповідних способів реалізації державної влади, уособлює собою політичний режим.

Форма правління, державний устрій та політичний режим, з точки зору теорії держави і права, є трьома елементами форми держави [1, с. 176-197; 3, с. 82-83; 27, с. 61-65]. На відміну від загальнотеоретичної юриспруденції, вітчизняна конституціоналістика далеко не завжди погоджується з наявними трьома елементами. Зокрема, В. Лемак згадує про інший підхід, який включає лише форму правління та форму державного устрою, оскільки на думку апологетів цього підходу, політичний режим «розкриває змістовну характеристику держави» [13, с. 812], а не формальну. Більше того, відомий прихильник подібної позиції В. Шаповал [30, с. 79], вважаючи політичний режим не елементом форми держави, а «формою взаємозв'язків між державою і суспільством», яка «не може бути встановлена винятково шляхом аналізу змісту конституційного регулювання», оскільки навіть конституційне проголошення демократичної держави, «реальний політичний режим нерідко є неадекватним юридично проголошеному» [31, с. 295].

Як уявляється, подібна позиція має один істотний недолік: вона зв'язує встановлення політичного режиму винятково з аналізом однієї установчої норми. У якості прикладу, можна звернутися до Конституції РФ. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Основного закону країни, вона «є демократичною... державою» [6, с. 221]. Зрозуміло, що реалії російського сьогодення вказують нам на практично повну відсутність там демократії. Про це свідчить не лише війна, яку РФ розв'язала проти України винятково волевиявленням її президента [17], без дотримання будь-яких демократичних процедур, а й фактична узурпація влади, яка відбулася в країні незадовго до широкомасштабного вторгнення в Україну.

Мова йде про т. зв. «обнуління президентських строків» В. Путіна, коли до ст. 81 Конституції РФ була внесена частина 3.1, відповідно до якої обмеження для однієї і тієї ж особи у вигляді двох президентських термінів «не перешкоджає особі, яка обіймала та (або) обіймає посаду президента РФ на момент набуття чинності цієї поправки, брати участь в якості кандидата на виборах президента РФ після включення зазначеної редакції до тексту Конституції РФ на встановлену поправкою допустиму кількість термінів, незалежно від кількості термінів, протягом яких зазначена особа обіймала та (або) обіймає цю посаду на момент набуття даною поправкою чинності» [28]. Це, фактично, дозволило президентові В. Путіну «утреге обратися на свій «перший» термін» [32] в 2024 р. і фактично правити аж до 2036 року [12].

Проте, авторитарне забарвлення російська конституція мала ще від самого початку свого існування. Мова йде про ч. 4 ст. 111 Конституції РФ, яка дозволила президентові розпускати нижню палату російського парламенту після її «триразового відхилення представлених кандидатур» [6, с. 237] прем'єр-міністра.

Таким чином, детальний аналіз конституції (не кажучи вже про все конституційне законодавство) дозволяють нам стверджувати про помилковість позиції щодо неможливості встановлення політичного режиму шляхом аналізу змісту конституційного регулювання, а тому політичний режим має залишатися одним з елементів форми держави.

Загалом політичний режим містить три компоненти. Перший з них – спосіб взаємодії держави, суспільства і громадянина. Другий має декілька вимірів, обумовлених рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, принципу поділу влади тощо. Третім компонентом є державний режим [25, с. 198]. Говорячи про види політичних режимів, ми маємо справу з двома підходами: модальним та дуальним. Останній свого часу вже був проаналізований [23; 24]. Щодо модального підходу, то саме в його рамках, за типом правового регулювання, виділяються «чисті» політичні режими: демократичний, ліберальний, авторитарний і тоталітарний [25, с. 199].

При цьому останній розглядається як політичний режим, в умовах якого держава, політична влада повністю підпорядковують собі суспільство і особистість, усі сторони їх життєдіяльності [2, с. 111]. Щодо авторитаризму, то ним є політична концепція і політична практика, в основу яких покладено зосередження монопольної чи значної влади в руках однієї особи або групи осіб [15].

Фактично це означає, що в умовах авторитарного режиму державна влада здійснюється за мінімальною участю народу [25, с. 227]. Лібералізм – громадсько-політична та ідеологічна течія, яка об'єднує прихильників парламентаризму, політичних і економічних свобод, ринкового господарства та вільної конкуренції [19, с. 482]. В якості політичного режиму він має за мету звільнення суспільства від пут держави, а особистість – від тиску авторитарного колективізму [25, с. 232]. І, нарешті, демократія визнається формою організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтуються на визнанні народу джерелом влади [16, с. 61].

Кожен з цих може конституюватися. Приміром, демократичний режим може бути конституційно закріпленим відповідною установчою нормою, про що зазначалося вище. Зокрема, саме таким чином пішла Україна, ст. 1 конституції якої закріпила її як демократичну державу [11]. На пострадянському просторі подібним шляхом пішли країни Балтії. Зокрема, ст. 1 Конституції Литовської Республіки містить положення про її демократичний характер [8, с. 36]. На демократичному статусі своїх держав наголосили також звільнені від радянського ярма країни Східної Європи: Румунія (ст. 1 Конституції) [9, с. 70], Польща (ст. 2 Конституції) [6, с. 173], Угорщина (ст. В Конституції) [9, с. 127] та ін. Звісно, можна припустити, що подібне юридичне закріплення є спадщиною колишнього минулого, коли Литва, Польща, Румунія, Угорщина, Україна перебували у складі ідеократичного світу соціалізму і комунізму, що також підкреслювалось в їхніх конституціях. Але й країни Західної Європи на кшталт Франції на конституційному рівні закріпили себе в якості демократичної республіки (ст. 1 Конституції) [6, с. 47].

Як уявляється подібний спосіб конституювання є прямим, оскільки конституція країни прямо закріплює положення про «демократичну державу».

Проте, далеко не всі держави прямо закріпили свій демократичний характер. Так, незважаючи на те, що Сполучені Штати Америки ще у ХІХ ст. доктринальним чином були визнані демократичними [26], на легальному (а тим більше – конституційному) рівні характер свого політичного режиму чітко не визначали. Проте, детальний аналіз преамбули американської конституції («Ми, народ Сполучених Штатів... проголошуємо і встановлюємо цю Конституцію») [6, с. 333], а також перші десять поправок до конституції 1791 року [6, с. 340-341], фактично свідчать про демократичний характер держави. Подібний спосіб можна визначити як непрямий.

Подібний розподіл можна спостерігати і в умовах тоталітарного режиму.

Нині в світовому суспільствознавстві категорія «тоталітарна держава» розглядається як негативне явище. Проте так було не завжди. Наприкінці ІІІ – початку V декади ХХ ст. відбувався потужний сплеск тоталітарної проблематики, ядром якого стала «Доктрина фашизму» Б. Муссоліні. Разом із Дж. Джентіле він сформулював базове кредо тоталітарного світогляду таким чином: «...фашистська концепція життя підкреслює значення Держави і приймає індивідуальне лише настільки, наскільки його інтереси збігаються з інтересами Держави, яка уособлює совість та універсальну волю людини як історичної сутності» [25, с. 90]. Надихаючись цим, іспанські фалангісти закріпили тоталітаризм в якості засадничого принципу конституційного законодавства країни. Так, у Вступі до «Хартії труда» Іспанії від 9 березня 1938 р. містилось положення наступного змісту: «Відроджуючи католицьку традицію соціальної справедливості та високого розуміння людяності, якою керувалося наше законодавство часів Імперії, Держава є національною у тому відношенні, що воно є тоталітарним знаряддям, яке захищає цілісність Батьківщини». У п. 1 ст. ХІІІ Хартії закріплювалось, що державна система націонал-синдикалізму буде надихатися принципами «Єдності, Тоталітаризму та Ієрархії» [33]. Отже, як ми бачимо, в політико-правовій історії були випадки прямого конституювання тоталітарного режиму.

Проте, більш поширеним був непрямий. Так, у п. І італійської Хартії праці відбувалось зрощення держави із суспільством, що характеризує Італію тих часів як тоталітарну державу [21, с. 84], оскільки передбачалось, що «Італійська нація... цілком здійснюється у фашистській державі» [5, с. 217].

Однією з базових особливостей тоталітарної держави була домінуюча роль правлячої партії. Це теж підкреслювалось конституцією. Так, Конституція УРСР 1937 р., яка в своїй основі мала Конституцію СРСР 1936 р., у ст. 125 закріпила особливу роль правлячої комуністичної партії: «найбільш активні і свідомі громадяни з лав робітничого класу і інших верств трудящих об'єднуються у Комуністичну партію (більшовиків) України, яка є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних» [7, с. 127]. Подібна ситуація трапилася і в 1978 р.,

коли, дублюючи конституцію СРСР, радянська Україна в своєму Основному Законі зафіксувала ст. 6: «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу» [7, с. 158]. Особливий статус правлячої партії був характерним і для інших тоталітарних держав. Так, нацистський закон про забезпечення єдності партії і держави від 1 грудня 1933 р. в § 1, закріпив, що націонал-соціалістична німецька робітничка партія... нерозривно зв'язана з державою [5, с. 193].

В умовах ліберального режиму, коли держава, з одного боку, «дарує» громадянському суспільству значну частину прав і свобод, а з іншого – перешкоджає останньому змінити її лад, конституювання також відбувається половинчато. Прикладом цього може служити трансформація ст. 6 Конституції СРСР 1977 р., яка відбулася в 1990 р. Відповідно, Основний Закон радянської держави одержав положення наступного змісту: «Комуністична партія Радянського Союзу, інші політичні партії, а також профспілкові, молодіжні, інші громадські організації та масові рухи через своїх представників, обраних до Рад народних депутатів, і в інших формах беруть участь у виробленні політики Радянської держави, в управлінні державними і громадськими справами» [10]. Як ми бачимо, нова редакція статті встановлює можливість багатопартійності («інші політичні партії»), яка свідчить про імовірність існування в останні роки СРСР окремих елементів демократії. Водночас, закріплення в означеній нормі особливої ролі КПРС, яка виокремлюється з-під загальної партійної системи, дозволяє нам наполягати на авторитарному потенціалі радянської держави. Отже, здійснене радянською державою означеного половинчастого октроювання, яке поєднало елементи демократії та авторитаризму, дозволяє нам зробити висновок про ліберальний характер радянської держави доби пізньої Перебудови.

Дещо інакшою є ситуація з авторитарним режимом. З одного боку, оскільки авторитаризм являє собою доктринальну категорію, яка ніколи не мала легального характеру, то жодна держава ніколи не проголошувала себе авторитарною. Проте, оскільки характерною рисою авторитаризму є диктатура, то її запозичення як легальної категорії є притаманним для соціалістичних країн, зокрема, СРСР. Так, Основний Закон (Конституція СРСР) 1924 р. у розділі першому наголошував на існуванні диктатури пролетаріату [29, с. 419]. Проте, більш відомим є не конституційний, а конституційно-правовий статус авторитарних режимів. У якості прикладу можна згадати Чилі доби правління А. Піночета. Як відомо, правовий статус його авторитарного режиму був закладений численними декретами-законами хунти, а конституційний – «Перехідними положеннями» до Конституції Чилі 1980 року [22, с. 102–104].

Висновки. Таким чином, дослідження конституційного статусу політичних режимів за їх модальним виміром дозволило нам дійти низки висновків. По-перше, детальний аналіз конституційного законодавства дозволяють нам стверджувати про помилковість позиції щодо неможливості встановлення політичного режиму шляхом аналізу змісту конституційного регулювання, а тому політичний режим є важливим елементом форми держави. По-друге, виділення «чистих» політичних режимів здійснюється винятково в умовах модального виміру, який, акцентуючись на типі правового регулювання, диференціює їх на демократичні, ліберальні, авторитарні і тоталітарні. По-третє, кожен політичний режим має свій конституційний статус, який встановлюється через процес прямого або непрямого конституювання, причому, демократичний і тоталітарний режими можуть прямо закріплюватись в конституції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми теорії держави: навч. посібник / С.М. Тимченко, С.К. Бостан, Н.М. Пархоменко та ін. Київ: КНТ, 2007. 288 с. (Актуальні проблеми теорії держави і права; ч. 1).
2. Горбатенко В.П. Тоталітаризм. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6: Т.-Я. С. 111-112.
3. Загальна теорія права: Підручник / за ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
4. Кельзен Г. Про сутність і цінність демократії / пер. з нім. О. Мокровольський. Львів: ВНТЛ-Класика, 2013. 139 с.
5. Конституції буржуазних країн. Конституції великих держав і західних сусідів СРСР. Київ: Вид-во ЦВК УСРР «Радянське будівництво і право», 1936. 382 с.

6. Конституції зарубіжних країн: навч. посібник / ред. В. О. Серьогін. Харків: ФІНН, 2009. 664 с.
7. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 400 с.
8. Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка / уклад.: О.В. Коротюк та О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2022. 162 с.
9. Конституції країн світу: Республіка Болгарія, Румунія, Угорщина, Республіка Хорватія / уклад.: О.В. Коротюк та О.В. Лавринович. Київ: ОВК, 2021. 250 с.
10. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 07 жовтня 1977 р.: станом на 26 грудня 1990 р. / *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text> (дата звернення: 28.09.2025).
11. Конституція України: за станом на 01 січня 2020 р. [Електронний ресурс] / *Верховна Рада України, законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 27.09.2025).
12. Котенко Т. Путін обнулився. Президент країни-агресорки дозволив собі правити до 2036 року / *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/news/putin-obnulivsya-prezident-krajini-agresorki-dozvoliv-sobi-praviti-do-2036-roku--747682.html> (дата звернення: 27.09.2025).
13. Лемак В.В. Форма держави. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т.* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), Ю.С. Шемшученко, О.В. Петришин та ін. Харків: Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова), В.В. Лемак, Н.М. Оніщенко та ін. С. 811–813.
14. Литвин В.С. Політичні режими сучасності : інституційні та процесуальні виміри аналізу: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 632 с.
15. Мадіссон В.В., Горбатенко В.П. Авторитаризм. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1: А-Г. С. 30.
16. Мурашин Г.О. Демократія. *Юридична енциклопедія : у 6 т.* / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2: Д-Й. С. 61–62.
17. Путін оголосив про початок спеціальної військової операції на Донбасі: ТСН. Спецвипуск за 24 лютого 2022 року / *Телевізійна служба новин*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DtmqamWO7DQ> (дата звернення: 27.09.2025).
18. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос, 2006. 368 с.
19. Скрипнюк О.В. Лібералізм. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3: К-М. С. 482–483.
20. Скрипнюк О.О. Сучасний авторитарний режим: характерні риси і прояви. *Journal «Science Rise: Juridical Science»*. 2020. №2 (12). С. 18–23.
21. Сухонос В.В. Держава: питання теорії (загальний і конституційно-правовий аспекти): [монографія]. Суми: Університетська книга, 2015. 343 с.
22. Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму: [монографія]. Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. 336 с.
23. Сухонос В.В. Правові засади формування та функціонування демократичного режиму: антиномія лібералізму і тоталітаризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 82: Ч. 1. С. 127–134.
24. Сухонос В.В., Сухонос В.В. (ст.). Правові засади формування та функціонування авторитарного режиму: антиномія лібералізму і тоталітаризму. *Право.ua*. 2022. № 1. С. 227–234.
25. Сухонос В.В. Теорія держави і права: підручник. Суми: Університетська книга, 2013. 544 с.
26. Токвіль А.де. Про демократію в Америці / пер. з фр. Г. Філіпчук та М. Москаленко. Київ: Всесвіт, 1999. 590 с.
27. Трофимова З.В. Теорія держави і права : навчальний посібник для студентів та учнів. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2004. 176 с.
28. Хожаїнова В. Держдума РФ «обнулила» президентські терміни Путіна. Чия це ідея і що це означає. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/18715-derzduma-rosii-obnulila-prezidentski-termini-putina-cia-ce-idea-i-so-ce-oznacaе> (дата звернення: 13.05.2025).

29. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібник / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 800 с.
30. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: [підручник]. Київ: АртЕк, Вища школа, 1997. 264 с.
31. Шаповал В.М. Форма держави. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6: Т-Я. С. 294-295.
32. Як Путіну обнуляють президентські строки і що це все означає. *BBC. NEWS. Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51820782> (дата звернення: 27.09.2025).
33. Fuero del Trabajo. *Universitat de Valencia*. URL: <https://www.uv.es/~ivorra/Historia/SXX/Fuero.html> (дата звернення: 27.09.2025).